

Virgács.

Egyik egyetemi előadásomban szükségem volt olyan főnévi jövevényszavakra, amelyek ú. n. népi, tehát tudattalan úton ragos alakjukban kerültek át egy nyelvbe. Példáim között szerepelt a *virgács* is, mint olyan szó, amelyet SZARVAS GÁBOR a latin többes accusativusi *virgās*-ból (latin *virga* 'vessző, vesszőág') magyarázott (l. Nyr. XII, 131).

SZARVAS magyarázataiban abból a kétségtelen tényből indult ki, hogy iskoláink oktató nyelve egykor a latin volt. A régi világ apródiákja — mondja SZARVAS — majdnem naponként hallotta a *virgās* szót tanítójának ilyenféle mondásaiban: „Da illi *virgas!* Accipies *virgas!* Impinge nebuloni duodecim *virgas!*“ A régi pedagógia e csodatevő eszközének a neve a jelzett mondatokból a kis nebuló nyelvében és képzeletvilágában kivált, önállósult, s természetes, hogy a latin mondatok többes accusativusa lett a kis nebuló meg az ő révén mások magyar beszédében is alanyeseti alakká.

A *virgács* esetében tehát így tudattalan úton került át egy ragos névszó egy másik nyelvbe.

SZARVAS magyarázatait a magyar nyelvtudomány művelői elfogadták (vö. GÖMBOCZ: Nyr. XXX, 107), sőt tovább fejlesztették (l. alább). Ma ugyanis a *virgács* szót és a belőle képzett *virgácsol* 'vesszőz' (KELB.²) igét csakis *-es*-vel ejtjük. Volt azonban idő, amikor a *virgács* mellett szerepelt *virgás* alakváltozat (vö. Magyar és német zsebszótár. Buda, 1838.; FARKAS 1861.; CzF.; BALLAGI, TeljSz.), s volt idő, amikor csak *virgás*-t mondtak (l. SÁNDOR ISTVÁNBÓL KRESZN.). Ez utóbbi felel meg a latin *virgās* többes accusativusnak. Hogy e *virgás*-ból miképen lett a *virgács*, azt a magyar nyelvszavak úgy magyarázzák, hogy a *korbács* szó hatása alatt. A *korbács*, amely rokonjelentésű, a *virgás*-sal kontaminálódott, illetőleg a *korbács* a maga hangalakjával részben magához idomította a *virgás*-t. A *virgács* a *korbács* „képzetének hozzávegyüléséből származott“ (l. HORGER, NytudAl. 101. §., ²100. §. és MSzavTört.; ZOLNAI Gy.: Nyr. XLV, 225).

A vázoltam magyarázatot egykor én is elfogadtam (l. MNy. XIV, 19), ma azonban több okból nem tartom kifogástalannak, sőt nem tartom helyesnek. Egyik fontos megjegyzésem rá latin stílustörténeti természetű.

SZARVAS azt mondja, hogy a *virgás* s ebből *virgács* ilyen latin mondatokból vonódott el: „Da illi *virgas!*“ ('Adj annak vesszőket!' Értsd: 'Vesszőzd meg!') „Accipies *virgas!*“ ('Vesszőket kapsz!' Értsd: 'Vigyázz! megvesszőzlek.'). „Impinge nebuloni duodecim *virgas!*“ ('Üss oda a semmirekellőnek tizenkét vesszőt!' Értsd: 'Sózzál a semmirekellőnek tizenkettőt!'). Kétségtelen, hogy az idézett latin mondatok nyelvtanilag helyesek, de vajjon beszéltek-e így latinul iskoláink-

ban. Valamennyi példa, amelyet idevonatkozólag összegyűjt-hettem, azt bizonyítja, hogy ilyen latin mondatok iskoláink-ban s a közélet más nyilvánulásaiban is alig hangozhattak el. Nem találtam ugyanis olyan példát, ahol az iskolai és másuttal való fenyítéskor a latin *virga* szónak a többes accusativusát használták volna. Az idevonatkozó kifejezésekben a *virga* szó mindig eszközhatározó, s mint ilyen többes ablativusban áll. Adataim szerint a fenyítéskor ezek a latin kifejezések voltak használatosak:

1. *Aliquem virgis caedere*. A HEYDEN—SYLVESTER-féle „Pverilivm colloqviorvm Formvlae“ (Cracouiae, 1527.) c. régi magyar nyomtatványban két tanuló, Martinus és Nicolaus, a többi közt a következő párbeszédet folytatja: „Martinvs: Quis hic eiulat? Kychoda ytth yaygath. | Nicolavs: Ego sum miser. En vagyok nyawalyas. | Martinvs: Quo pacto miser es? Hogy vagy nyawalyas. | Nicolavs: *Virgis caesus sum*. Wezzeowel werethym.“ — SZARVAS GÁBOR a NySz.-ban *virgis caedo*-val értelmezi Matkó István *megvirgáz* igéjét („Hogy virgáz engemet meg a tarczali confessio, mutasd meg“); továbbá ugyancsak *virgis caedo*-val értelmezi ugyane szótárban a XVI. században használt *megsepreni* igét ’megverni, megbüntetni’ jelentésében (vö. Heltai: „Ki ellene mottzon vala, aszt igen *meg* kezdte *sőppreni*“; FortSzer.: „Nem ismertem társ te nálladnál gonozbat, félek, hogy *meg sőprik* egyször az hátodat“). — COMENIUS „Orbis sensualium pictus trilinguis“ (Leutschoviae, 1685.) c. művének 259. lapján a „Supplicia Maleficorum. A’ gonosság tévőknek (Latroknak) testekben való meg-büntetések“ fejezetben olvassuk: „Vitâ donati.... *virgis caeduntur*. A’ kiknek meg-engedik életeket... veszszökkal meg-verretnek.“ — BELLOSZTENECZ „Gazophylacium“ (Zagrabia, 1740.) c. könyvében *caedo* alatt ez van: *caedere aliquem virgis, flagello caedere* (vö. PP. 1762., 1767., 1801.: „*Flagellis caedere*: Ostorral verni.“). — MÁRTON, Lex. 1818. *caedo* alatt: „*virgis [caedere]*: vágni, megvágni, megverni, hauen, schlagen, prügeln“. — MÁRTON, NémMagyLatLex. (év nélkül) *streichen* alatt: „Jem. mit Ruthen streichen, d. i. schlagen; valakit vesszővel megverni; *virgis caedere aliquem*. Cic[ero].“ — Az *aliquem virgis caedere* kifejezést HORGER könyvének bírálatában ZOLNAI GY. is idézi, mégpedig külföldi szótárakból (l. Nyr. XLV, 224).

2. „*Aliquem virgis verberare*, Cic[ero], vesszővel megverni, megvesszőzni; mit Ruthen schlagen“ MÁRTON, Lex. 1818. *verbero* alatt.

3. *Mulctari virgis*. Vö. PP. 1762., 1767., 1801. *virga* alatt: „*Mulctari virgis*: Meg-vesszőztetni.“

4. *Aliquem virgis* vagy *cum virgis tangere*. Vö. „quilibet famulus *tanget* culpabilem famulum tribus vicibus *cum virgis bonis*“ (a kolozsvári ötvös céh 1473. évi szabályaiból, l. Szá-

zadok XI, 802 és BARTAL, MLSz.). — A *tangere aliquem cum virgis* (a klasszikus latinságban csak *virgis* cum nélkül, vö. *tangere aliquem flagello* MÁRTON, Lex. 1818. *tango* alatt) emléke az *eltángálni* 'elverni', *meztángálni* 'megverni' (az utóbbit l. RELL, Latin szók 53) igékben ma is megvan nyelvünkben.

5. *Alicui plagas dare cum virgis*. Vö. „dominus coram omnibus magistris det juvenis [sic!] 9 plagas cum bonis virgis“ (a kolozsvári ötvös céh 1473. évi szabályaiból, l. Századok XI, 802).

6. *Aliquem castigare virgá (ferulá, baculó)*. Vö. COMENIUS, Orbis sensualium pictus trilinguis (Leutschoviae, 1685.) 199. l. a „Schola. Az Oskola.“ fejezetben: „Quidam confabulantur, ac gerunt se petulantes et negligentes: hi castigantur ferulá (baculó) et virgá. Némelyek egy mással csacsognak, és csin-talanul viselik magokat s' resten: ezek meg-verettetnek lapoczkával (pálczával) és vesszővel.“

Az idézett kifejezésekkel azonos jelentésűek: A) „*Aliquem verberibus accipere*; valakit meg verni; jemanden prügeln, schlagen.“ MÁRTON, Lex. 1818. *accipio* alatt. — B) „*Verberibus caedi*; verést kapni; Jem. Streiche geben“ MÁRTON, Lex. *Streich* alatt. — C) „*Caedere ferulá*: Oskolázni, Vesszőzni.“ PP. 1762. *ferula* alatt; ugyanígy PP. 1767., 1801.; BELLOSZ-TENE CZ, Gaz. 1742. stb.)

A felsorolt adatok arra vallanak, hogy hazai latinságunkban és iskoláinkban (még inkább a külföldi latinságban és a külföldi iskolákban) a *virgas dare*, *virgas accipere*, *virgas impingere* kifejezések ismeretlenek.

Iskoláinkban, a közélet más nyilvánulásaiban a fenytő eszköznek *ferula*, *baculus* (*baculum*) és *virga* volt a neve. Vö. a fentebbi adatokhoz: HEYDEN—SYLVESTER, Formvlae (Cracouiae, 1527.): „Hac spe dulcessit *ferula* — Ez remyn-syghwel ydesewl megh az *wezzeo*“ (24. l.) || MA. 1621.: „*Ferula—Plagalo vessző*“ | „*Baculum* (et *Baculus*)—Bot, *Páltza*“ | „*Virga—Vessző*, Istáp“ | „*Plágálni*—Infigere *plagam*, *Verbere* mulctari“ | *Plágáló vessző—Ferula*“ (ez utóbbi két kifejezés MA. m.-l. részének valamennyi PP.-féle kiadásában) || COMENII Janva lingvae Latinae reserata aurea (Leutschoviae, 1661.): „de Schola et Institutione. Az Oskoláról és tanétásról. Adjungenda est tamen institutioni disciplina, id est censura et *ferula* . . . Hozzá kell adni (edgybe kell foglalni, kaptsolni) mind-az-által a' tanétáshoz a' fenétéket-is azaz, a' vizsgálást és *plágáló vesszőt*“ (153. l.) || PP. 1762.: „*Baculus* et *Baculum*. Bot, Istáp, *Páltza*“ | „*Ferula* . . . *Plágáló vessző*“ | „*Virga—Vessző*, Istáp“ (ugyanígy a többi kiadásban) || JAMBRESSICH, Lex. 1742.: „*Baculus*—Istáp, *Páltza*“ | „*Ferula—Lapotzka*“ | „*Virga—Vessző*“ || MÁRTON, Lex. 1848.: „*Baculus*—bot, *páltza*“ | „*Ferula*—bot, *vessző*, *plágázó*“

veszszó, suháng“ | *Virga*—*veszszó*, veszszőág; tsík, veszszó; akózó, akó.“

Azt, amit a *ferulá*-val vagy a *baculus*-szal vagy a *virga*-val a natesra vagy a kézre, körömmre adtak, latinul sohasem nevezték *ferulá*-nak, *baculus*-nak vagy *virgá*-nak. Annak a neve *plāga* volt. — Vö.: *alicui plagas dare (cum) virgis* (l. fentebb az 5. pont alatt) || MA. 1621. m.-l.: „Plágálni — *Infigere plagam* (l. fentebb) || PP. 1762.: „*Plāga* — Tsapás, ütés, Verés . . . *Plagas pati*: Verést szenvedni“ (így a többi kiadásban is) || MÁRTON, Lex. 1818.: „*Plāga*: tsapás, ütés . . . *Plagam accipere, infligere, vel imponere* Cic[ero]“ stb.

Akit mármost *ferulá*-val, *baculus*-szal vagy *virgá*-val megcsaptak, arra magyarul azt mondták, hogy *plága alá vonták* (l. NySz.), *megplágálták* (l. NySz.), *megplágázták* a *plágáló* vagy *plágázó vessző*-vel (l. fentebb), *megseperték*, *megvesszőzték*, *megverték*, *megvirgázták* (egy adat Matkóból, l. NySz.), *félvirgázták*, *kivirgázták* (l. KRESZN.) vagy a XIX. század közepéről való adat szerint: *virga alá vették* (l. CzF.). Ez utóbbi kifejezésekkel függ össze a következő mai népnyelvi használat: *erős virgán volt tartva, sok virgán ment keresztül, nagy virgában lenni* 'hajban lenni' (MTsz.).

Ha azonban a magyar *virgács* nem lehet a latin többes accusativusi *virgās* átvétele, akkor hát mi lehet az eredete? Mert hogy a latin *virga*-val függ össze, az mégis kétségtelen.

Kifogástalanul nem tudom ugyan megmagyarázni, de kétségtelennek tartom, hogy a latin *virga* 'vessző' szóból lett magyar *virgá*-nak -s képzős származékára megy vissza.

Mindenek előtt feltűnő, hogy a magyar szó nagyon is új keletű. Az első adat 1808-ból van rá SÁNDOR ISTVÁN Tóldalékából, ahol így találjuk: „*Virgás*. Öszve kötött nyírveszszők, v. azokkal való veszszőzés“ (innen idézi KRESZN. is). A XIX. század közepén *virgás* és *virgács* a szó (l. fentebb), s BALLAGI, TeljSz. tájszónak jelzi. Ma pedig *virgács* és a népnyelvben *virgáncs*, *virgáncs* (l. MTsz.) járja.

A *virgács* szónak tehát két jelentése van: 1. 'összekötött nyírveszszők' (vö. SI.); 'nyalábba kötött vessző, különösen nyírveszsző, mellyel a gyermekeket büntetésből verni szokták' (CzF.); 2. 'az előbb idézett tárggyal való vesszőzés' (l. fentebb; e jelentésben elavult).

A magyar -s képző valamivel bírót, ritkábban valamihez tartozót jelentő szavakat alkot; vö. *fűzes*, *nádas*, *vesszős* (nb. van *Vesszős* nevű hely Küküllő megyében, adatok 1332—1337-től CSÁNKI V, 900) stb.; *iskolás*, *országos*, *közönséges*, *kezes* pl. bárány, *velencés* stb. (l. SZINNYEI, NyH.⁷ 101). Ha mármost azt tekintjük, hogy a *virgás* > *virgács* a. m. 'egy csomó vessző, nyalábba kötött vessző', tehát mintegy 'virgás, azaz vesszős nyaláb': 'fascis virgarum', akkor az -s képzős alak érthető volna első jelentésében, kevésbé a másodikban,

a 'vesszőzés'-ben. A szóval CzF. is foglalkozik, és azt mondja, hogy a *virgács* < *virgás* „a latin *virga* főnévből csinált szó“. Hogy a „csinált“ szót hogyan érti, nem tudom, azt hiszem azonban, hogy CzF. is az -s képzőre gondol.

A végső eredmény tehát az, hogy a *virgács* nem lehet a latin *virgás* többes accusativus átvétele, hanem a legnagyobb valószínűség szerint a latin *virga*-ból lett magyar *virga* szó -s képzős származékának újabb időben keletkezett elváltozása.

MELICH JÁNOS.

A jugarok földje.

KÖRÖSI CSOMA SÁNDOR ázsiai utazásának voltaképeni célja, mint tudjuk, az volt, hogy felkeresse a magyarok legelső lakóhelyeit, összegyűjtse viselt dolgaiknak történeti emlékeit és megfigyelje azt a hasonlóságot, amely több keleti nyelv és a mi nyelvünk között van. Így mondja ezt maga báró Neumann londoni osztrák követségi titkárhoz intézett 1832. április 30-án kelt latin nyelvű levelében.¹ Erről a tervéről akkor sem mondott le, amikor utazásai során a tibeti nyelv és irodalom tanulmányozására kellett adnia magát. Kutatásait tovább folytatta a tibeti írásokban, s itt csakhamar ráakadt egy nép nevére, melyet *jugar*-nak mondott. Ettől kezdve fáradhatatlanul gyűjtött minden kis értesítést, amely erről a népről szólt, s úgy érezte, hogy most már csak egy tennivalója maradt kitűzött célja elérésére: elmenni oda a „*jugar*-ok földjé“-re.

Tervét többször szóba hozta pártfogói előtt is. Az első híradást, úgy látszik, C. P. Kennedy századosnak küldte 1825. május 5-én Subuthból. Levelében három ízben is rátér arra, hogy mit talált tibeti nyelven a *jugar*-okról.

'A Stan-Gyurnak körülbelül 18 lapján útleveleket találni oly buzgó egyének számára, akik Shambhalában levő Kalapsa városát akarják meglátogatni. Minthogy itt említés történetik egy húsz napig tartó útról a nagy sivatagon át és valami fehér, homokos területről a Sita, azaz a Jaxartes folyó mentén, nagyon valószínű, hogy a buddhisták Jeruzsáleme — így nevezem — az ősrégi időkben a Jaxartesen túl volt, mégpedig valószínűleg a jugarok országában.' (Vö. DUKA 57.)

'Kun-ga Nyingpo, aki a Teshi Lunpótól két napi járásra nyugat felé fekvő zárdában írt (ez a zárda, t. i. Sa-skya, nevezetes különféle kéziratai miatt), nyolcszáz év előtt ezt

¹ Tudós Körösi Csoma Sándor levele eredeti deák nyelven, melyet Kalkuttából írt április hó 30-dikán 1832-dikben méltóságos Neumann Fülöp báróhoz, a londoni austriai ts. k. követség titoknokához: Tudományos Gyűjtemény 1833. I, 95—8. A levél egy ideig lappangott, majd meglelte és kiadta THURY JÓZSEF, A középázsiai török nyelv ismertetése: Előadások Körösi Csoma Sándor Emlékezetére III. (Bp., 1906.) 36. l.